

НАВЧАННЯ НЕВЕРБАЛЬНИМ ЗАСОБАМ КОМУНІКАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВУЗІ

У статті розроблено модель навчання жестам як невербальним засобам комунікації на матеріалі німецької лінгвокультури для студентів мовних вузів. Виділено основні характеристики жестів як комунікативних кодів у процесі здійснення міжкультурного спілкування, з огляду на які визначено принципи навчання невербальним засобам комунікації як складової соціокультурної компетенції студентів.

Соціокультурна компетенція як провідна мета вивчення іноземної мови передбачає оволодіння всіма необхідними для здійснення успішної міжособистісної комунікації компонентами як мовленнєвої, так і невербальної природи. Кращим є той факт, що в процесі здійснення спілкування за допомогою слів виражається лише 7-10% інформації, в той час як невербальними засобами кодується основний зміст повідомлення [1: 76]. Специфіка невербаліки виявляється в тому, що порівняно з вербальними сигналами як комунікативний код вона розвинулася в філогенезі набагато раніше. Очевидно саме тому, використання невербальних засобів у міжособистісному спілкуванні відбувається часто несвідомо. Окрім того, невербальні сигнали сприймаються в ході комунікації безпосередньо, а тому мають більший вплив на співрозмовника в першу чергу на рівні підсвідомого; вони виражають найтонші відтінки почуттів, ставлень людини і можуть передавати інформацію, яку у зв'язку з певними обставинами не можна виразити словами.

Невербальна поведінка людини має як біологічне, так і соціальне походження. Саме цим пояснюється її загальнонаціональний та культурно зумовлений характер. З огляду на це, особливої комунікативної значущості набуває невербаліка в ході здійснення комунікації між представниками різних культур, які здебільшого наділені лише одним спільним кодом – мовним, який далеко не завжди сприяє повному порозумінню між співрозмовниками. Попри таку важливу роль невербальних кодів у процесі здійснення міжособистісного спілкування, спеціальному вивченню основних засобів невербального спілкування навіть у мовному вузі уваги майже не відводиться.

Таким чином, актуальність порушеної проблеми визначається протиріччям між необхідними передумовами для здійснення успішної міжкультурної комунікації та використанням невербальних засобів у процесі здійснення спілкування іноземною мовою. **Мета статті** полягає в розробці моделі навчання невербальним засобам при здійсненні комунікації іноземною мовою на прикладі вивчення німецької мови. Об'єкт дослідження – це процес формування соціокультурної компетенції студентів в аспекті навчання невербальній поведінці в ході здійснення спілкування іноземною мовою в мовному вузі. Предмет вбачається в аналізі методологічних прийомів навчання одному зі складових засобів невербального міжкультурного спілкування – жестам.

Аналіз літератури з окресленої проблематики вказує на складність порушеної проблеми. Передусім різне тлумачення отримують, власне, вживані терміни. Так, невербальна поведінка – це, за визначенням В. А. Лабунської, соціально та біологічно зумовлений спосіб організації засвоєних індивідом невербальних засобів спілкування, які перетворюються в індивідуальну, конкретно-чуттєву форму дій та вчинків [2: 7]. У такому розумінні термін "невербальна поведінка" дещо вузький від невербальної комунікації, яка, натомість, охоплює все різноманіття проявів реалізації особистості в процесі комунікації. Складовими формами невербальної поведінки називають рухи тіла, характеристики голосу, часове та просторове розташування людини [2: 8].

У сучасних дослідженнях з теорії й методології викладання іноземних мов невербальні засоби комунікації розглядаються в межах невербальної форми соціокультурної компетенції. Так, Р. О. Гришкова у складі невербальної форми виділяє візуальну, акустичну й тактильну групи [3: 128]. Візуальна група об'єднує всі рухи суб'єкта, які здійснюються ним в процесі спілкування, і позначається поняттям "виражальні рухи" або "кінесика". Виразальні рухи обличчя формують міміку людини, всього тіла – пантоміміку, рук та зап'ястків – жестикуляцію. Під жєстами зазвичай розуміють комунікативно значущі виразальні рухи руками.

Якщо для носія мови жєсти, їх значення та можливості застосування опановуються в процесі його інкультурації, то для людини, яка вивчає іноземну мову, знайомство з жєстами нерідної лінгвокультури відбувається в процесі семантизації жєстів мовними засобами та напрацювання навичок їх використання в ході здійснення спілкування. Важливою в процесі опанування невербальних засобів комунікації виступає правильна інтерпретація жєстів, які використовуються в іншій лінгвокультурі, не з позицій власного культурного досвіду того, хто вивчає іноземну мову, а через призму етнічних особливостей представників іншомовної картини світу.

В основу моделі навчання національним жестам покладено компаративний принцип відповідностей між невербальною мовою жестів, яка супроводжує спілкування у власному мовно-культурному просторі, та тією, яка є типовою для носіїв іншомовної лінгвокультури. Вивчення невербальних засобів комунікації повинно супроводжуватися відповідними фоновими ситуаціями, в яких вживання певного жесту буде доречним. Окрім того, студенти, вивчаючи жести як складові компоненти міжкультурного спілкування, мають чітко усвідомлювати вагому роль невербальних засобів комунікації та свідомо підходити до користування виражальними рухами в умовах ведення розмови з іноземцями.

Модель навчання невербальним засобам комунікації включає три етапи: етап ознайомлення, етап відпрацювання, етап практики в спілкуванні. На етапі ознайомлення звертається увага на важливість вивчення мови жестів, відбувається виділення жестів в процесі здійснення іншомовної комунікації, розкривається значення жестів у межах виучуваної лінгвокультури, виділяються особливості виконання певного виражального руху. На етапі ознайомлення з жестами носіїв виучуваної мови може використовуватися як наочний матеріал: фото, картинки, відеозображення, – так і словесний опис відповідного жесту: словникова стаття, уривок із художньої літератури з ситуацією, в якій розкривається значення відповідного жесту. На цьому етапі варто вказати на універсальний або національно специфічний характер жесту, а також на особливості його виконання, використання та значення.

Відповідно до основних умов використання та значення жестів їх умовно можна розподілити на три групи: ті, які мають універсальний характер, тобто співпадають за формою та значенням і в українському, і в німецькому мовно-культурному просторах; жести, які існують лише в німецькій лінгвокультурі; жести, які використовуються і в україномовній, і в німецькомовній традиції, однак відрізняються або за формою виконання або за значенням.

Серед універсальних жестів, які активно використовуються німцями в повсякденному спілкуванні, варто назвати зокрема наступні: знизувати плечима для вираження незнання (*mit den Achsen zucken*), зробити великі очі від здивування (*große Augen machen*), похитати головою (*den Kopf schütteln*), зморщити обличчя (*das Gesicht verziehen*) для відмови чи незгоди, схопитися за голову (*sich an den Kopf greifen*), почесати за вухом (*sich hinter den Ohren kratzen*), морщити носа від невдоволення (*die Nase rümpfen*), потирати руки на знак задоволення (*sich die Hände reiben*), бити кулаком по столу для вираження гніву (*mit der Faust auf den Tisch schlagen*), стискати кулак на знак незадоволення (*die Faust in der Tasche ballen*), вітатися кивком голови (*j-m mit dem Kopf nicken, j-m zunicken*), обійнявшись (*j-n in die Arme schließen*) чи знімаючи капелюх (*vor j-m den Hut abnehmen, der Hut wird zur Begrüßung gelüftet*), надягати капелюх при прощанні (*den Hut lüften*), торкатися до полів капелюха при вітанні чи прощанні (*an die Hutkrempe tippen*), поклонитися при знайомстві чи вітанні (*sich verbeugen*), похитати головою на знак згоди чи підтримки (*j-m beifällig nicken, mit dem Kopf nicken, j-m Beifall nicken*) або поплескати по плечу (*j-n freundlich auf die Schulter klopfen*), втішати поглажуванням по волоссі чи по руці (*die Hand streicheln; über das Haar streichen*), вітати з відкритими обіймами (*j-n mit offenen Armen empfangen*).

Серед найбільш поширених німецьких жестів, які не мають прямого відповідника в україномовному культурному просторі, належать зокрема такі: розставлені вказівний та середній пальці руки – жест, що означає літеру "V", тобто Victory або перемога (*das Victory-Zeichen*). Загнутий великий палець (*j-m für j-n den Daumen (die Daumen, beide Daumen) drücken (halten)*) означає подумки побажати успіхів, тримати великий палець донизу (*den Daumen nach unten halten*) – засуджувати когось. Німецький жест *Bittebitte (bitte-bitte) machen* – поплескати в долоні – використовується як знак прохання [4: 269]. Німці стукнуть себе по лобі, якщо раптом щось згадають (*sich an die Stirn schlagen*). У студентській аудиторії, і не лише, часто можна почути стукіт кісточками пальців по столу (*mit den Fingerknöcheln auf die Tischplatte klopfen*). Так німці виражають своє шанування лектору чи викладачеві (*der akademische Beifall*). Для вираження захоплення виставою в цирку чи вар'єте німці тупотять ногами по підлозі (*die Füße auf dem Boden stampfenden*). Натомість човгають ногами (*mit den Füßen scharren*), коли потрібно висловити свою незгоду. Дразнять німці за допомогою жесту, виконання якого подібне до того, як шкребуть моркву (*j-m ein Rübchen schaben*), мовляв, той, над ким сміються і є тією морквинкою. Стискаючи великим та вказівним пальцями спинку носа (*Zupf dich an die deine Nase! Fass dich an deine eigene Nase! Sich an die Nasenspitze greifen*), німці "просять" співрозмовника подивитися на себе.

Через трагічні події Другої світової війни в Німеччині ще до тепер накладено суспільне табу на жести, які виявляють зв'язок із минулим. Йдеться про жест-привітання помахом прямої правої руки (*der deutsche Gruß, der Hitler-Gruß*).

Деякі жести виконуються німцями по-іншому в порівнянні з типовою для українця невербальною поведінкою. Так, чи не найбільш поширеним у німецькій лінгвокультурі є жест потиску руки при вітанні та прощанні (*der Handdruck, die Hände schütteln, j-m die Hand reichen*), – простягається права рука співрозмовнику, відбувається її потиск без подальшого струшування обох зімкнутих рук. У німецькому лінгвокультурному просторі цей жест популярний не лише серед чоловіків, а й серед

жінок, а також при вітанні чоловіка та жінки. Натомість міцно потискають руки з широким помахом при вітанні чи прощанні традиційно люди, які перебувають у дружніх стосунках, особливо на Півночі країни (*j-n mit Handschlag begrüßen/verabschieden*) [4: 270]. Окрім того, німецький потиск руки виконується зазвичай з більшою силою, яка прямо пропорційна ступеню симпатії між співрозмовниками. Потиснути руку (*j-m die Hand zum Dank drücken*) можуть і на знак вдячності співрозмовнику. Потиск рук, який виконується стримано із використанням обох рук: ліва рука тримається паралельно правій і кладеться зверху, асоціюється в Німеччині з політиками (*der Politiker-Händedruck*). Повітряний поцілунок (*j-m eine Kusshand zuwerfen*) німці надсилають відведенням руки вгору з поцілованими кінчиками пальців. Жест вітання чи прощання (*j-m mit offener Hand winken*) виконується зігнутою в лікті рукою здебільшого з боку вбік, а не вперед-назад. Німці погрожують пальцем (*j-m mit dem Finger drohen*), спрямованим нігтем до співрозмовника, а не ребром. Для звернення на себе уваги в аудиторії німці піднімають руку з повернутою до оратора долонею, а не ребром (*die Hand heben*). Рахуючи на пальцях, німці зазвичай розгинають зігнуті пальці лівої руки, починаючи від великого (*mit Fingern zählen*). Жест подиву "сплеснути руками" (*die Hände über dem Kopf zusammenschlagen*) виконується над головою. Погрожують німці здебільшого короткими рухами з боку в бік вказівним витягнутим пальцем руки, яка долонею звернена до мовця (*j-m mit dem Zeigefinger drohen*), а не її ребром.

У мові жестів українського та німецького комунікативного просторів існують ряд виражальних рухів зі значенням "несповна розуму", однак тотожними їх назвати не можна. Так, якщо німці стукають пальцем по лобі (*sich der Hand an die Stirn tippen*), то цей жест варто розуміти як сумнів у адекватності поведінки співрозмовника. Це ж значення має доторкання вказівним пальцем перехрещених рук до скронь зі словами "*Mensch! Mattscheibe!*", такий жест німці називають буквально "показати комусь пташку" (*j-m einen Vogel zeigen*). Німці розчепірюють пальці руки, підносячи її до носа (*j-m eine Nase drehen/ j-m eine lange Nase machen*) не лише щоб подразнити, а й у випадку, якщо когось надурили. Жест, що виражає схвалення, високу оцінку виконується піднятою до рівня очей рукою з зігнутими в кільце великим та вказівним пальцями (*eine anerkennende Geste machen*). Витягнутою, звернутою до співрозмовника долонею руки з витягнутим вказівним пальцем, який неквапливо рухається зліва направо (*eine verneinende Geste*), німці виражають своє несхвалення.

Низка жестів у німецькій лінгвокультурі має дещо відмінне від звичного для україномовного студента значення. Так, за допомогою ляскання пальцями (*mit den Fingern schnalzen*) німці звертають увагу на себе, наприклад, офіціанта в ресторані. Піднімаючи вказівний палець угору (*den Zeigefinger heben*), німецький школяр хоче звернути на себе увагу вчителя. Тримаючи догори великий палець (*den Daumen hochhalten*), німці просять таксистів зупинитися, т. зв. жест *Daumen hoch*. Однак останнім часом жест із витягнутим великим пальцем *O.K.-Daumen* також використовується у значенні "схвалення, підтримка".

Етап відпрацювання невербальних засобів передбачає виконання низки вправ на впізнання, правильну інтерпретацію та закріплення відповідних жестів у процесі здійснення спілкування. Вправи на відпрацювання включають рецептивні, імітативні, репродуктивні комплекси вправ. Як приклади рецептивних вправ В. У. Ногаєва наводить такі: запропонувати студентам картки з відповідними жестами та попросити визначити їхню семантику за поданими варіантами [5]; запропонувати студентам згрупувати жести, які мають спільне значення, або навпаки, є антонімами; із текстів художньої літератури виділити вербально описані жести, визначити їхню ситуативну роль та прагматичне значення.

Імітативні вправи покликані навчити студентів відтворювати відповідний жест. Серед таких вправ можна запропонувати показати жест услід за переглянутим відеозображенням, де він використовується. Відтворити певний жест можна і по фотографії чи картинці, або після прочитаного уривку з твору, де такий жест описано.

Комплекс репродуктивних вправ має на меті навчити студентів співвідносити відповідні жести з можливими ситуаціями їх уживання. З цією метою можна попросити студентів підібрати та продемонструвати жести відповідно до запропонованих ситуацій. Ось найбільш типові ситуації, в яких німці послуговуються певними жестами: привітання, прощання; Вам потрібно зупинити таксі; Ви перебуваєте в аудиторії і просите слова; Ви хочете висловити захоплення доповіддю; Ви хочете показати, що високо оцінюєте запропоновані колегою нововведення; почувши важливу інформацію Ви здивовані; Ви раптом згадали про день народження свого близького родича; порахуйте на пальцях.

На етапі практики у студентів мають закріпитися навички користування відповідними жестами в процесі здійснення реального спілкування та правильної інтерпретації національних жестів у межах виучуваного мовно-культурного простору. Ефект реального спілкування в навчальній аудиторії можна досягти, використовуючи автентичні аудіо- та відеоматеріали, які створювалися без дидактичної мети. Наприклад, на основі переглянутого діалогу виділити жести, визначити їх функції в процесі спілкування, їх національну специфіку, співвіднести з "рідною" мовою жестів. Також можна запропонувати студентам переглянути приклади комунікативних невдач, пов'язаних із

використанням невербальних засобів спілкування, зокрема використанням жестів, проаналізувати причини непорозуміння та визначити можливі шляхи виходу із нього.

Окрім того, на цьому етапі важливо чітко закріпити різницю у вживанні та значенні відповідних жестів у власному та іншомовному комунікативному просторах. Для розвитку компаративних навичок студентам можна запропонувати співвіднести представлені викладачем ситуації використання жестів на предмет відповідності виражальних рухів у рідній та виучуваній лінгвокультурах. Важливими стають вправи на порівняння, які допомагають студентам виділити та акцентувати увагу на національних культурних розбіжностях, у тому числі й використанні невербальних засобів спілкування. До цього переліку В. У. Ногаєва додає також вправи на перегляд фільму без звукового озвучування та прослуховування аудіофрагмента без відповідного відеоряду, а після співвіднести вербальну та невербальну інформацію, виділену в результаті неповного сприйняття процесу комунікації [5].

Відпрацювання навичок використання в комунікації жестової мови повинно супроводжуватися власним прикладом викладача в застосуванні виражальних рухів при здійсненні спілкування. Однак, при цьому використання жестів має максимально точно відповідати потребам ситуації, не варто перетворювати вербальну комунікацію на мову жестів. Закріплення навичок грамотного оперування жестами при здійсненні комунікації набуває автоматизму в умовах постійного звернення до виражальних рухів у ході здійснення спілкування іноземною мовою.

Таким чином, навчання невербальним засобам комунікації, які несуть вагому комунікативну значимість, має стати важливим елементом продуктивного вивчення іноземних мов у вузі. Жести як один з елементів невербальної поведінки комунікантів мають як універсальний характер, що сприяє порозумінню між представниками різних культур, так і національно культурну специфіку, яка визначає те, наскільки успішною буде міжкультурне спілкування. Результативне навчання невербальним виражальним рухам здійснюється в умовах максимально наближених до реального спілкування на основі застосування компаративних підходів до своєї та чужої мови жестів.

У перспективі передбачається розробка моделі навчання іншим невербальним засобам комунікації, зокрема, міміки, просодики, проксиміки, таксеміки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Конечкая В. П. Социология коммуникаций : учебник / В. П. Конечкая. – М. : Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
2. Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) / В. А. Лабунская. – Ростов : Изд-во Ростов. ун-та, 1986. – 135 с.
3. Гришкова Р. О. Структура та функції іншомовної соціокультурної компетенції / Р. О. Гришкова // Наук. праці МДГУ ім. П. Могили. – Миколаїв, 2006. – Том 50. – Вип. 37. – С. 125–130.
4. Мальцева Д. Г. Германия : страна и язык. Landeskunde durch die Sprache : лингвострановедческий словарь / Д. Г. Мальцева. – М. : Издательство "Русские словари", 2001. – 416 с.
5. Ногаева В. У. Невербальные средства общения как обязательный компонент содержания коммуникативной компетенции при обучении иностранным языкам в неязыковом вузе [Электронный ресурс] / В. У. Ногаева // Журнал "Российское право в Интернете". – № 2009 (03). – Режим доступа : <http://rpi.msal.ru/prints/200903nogaeva.html>.

Матеріал надійшов до редакції 14.09. 2010 р.

Гайдученко Л. В. Обучение невербальным средствам коммуникации в процессе изучения иностранного языка в вузе.

В статье изложена модель обучения жестам как невербальным средствам межкультурной коммуникации на материале немецкой лингвокультуры для студентов языковых вузов. Выделены основные характеристики жестов как коммуникативных кодов в процессе осуществления межкультурного общения, в силу которых определены принципы обучения невербальным средствам коммуникации как составляющей социокультурной компетенции студентов.

Gaiduchenko L. V. Teaching of Non-Verbal Means of Communication in the Course of Foreign Language Learning at College.

The article develops the teaching gestures model as non-verbal means of intercultural communication based on the German linguistic culture for the students of linguistic colleges. The principle characteristics of gestures as communicative codes in the process of intercultural communication as well as fundamentals of non-verbal means of communication teaching as a component of students' sociocultural competence are pointed out.